

SZÁSZ LAJOS

Gyülekezeti elv és központosítás

Ravasz László püspöki szolgálata a református belmissziós és ébredési mozgalmak megújításában

Hosszú lenne részletezni, hogy hányféle krízis és megrázkódtatás érte a magyar református közösséget Ravasz László püspöki szolgálatát közvetlenül megelőzően. Csak címszavakban felsorolva: a világháború okozta lelki és gazdasági traumák, a háború és a spanyolnátha-járvány áldozatainak nagy száma, a megszállt és elszakított ország- és egyházrészek, menekültek százezrei, köztük számos lelkész, tanár, tanító.¹ Mindezek a csapások ráadásul egy egyébként is elhúzódozó identitásválsággal küzdő közösséget érintettek. Csak utalni lehet itt az Ady Endrét, Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot is megérintő vitára az 1910-es években, mely azt a kérdést boncolgatta, hogy a katolicizmus és szocializmus kettős, fojtogató öleléséből kibújhat-e egyáltalán a hazai protestantizmus.² Mindezen kérdések között látszólag szinte háttérbe szorult, bár éppen az aktívabb, elkötelezettebb lelkészek számára volt a legégetőbb kérdés a belmisszió és az egyház lelki ébredésének az ügye.³

Annak érdekében, hogy megláthassuk milyen változáson ment keresztül az egyház alig néhány évtized alatt, elég csak arra utalni, hogy még a 19. század végén is könnyen kaphatta meg a „baptista” bélyeget az a lelkész, aki házi istentiszteletet szervezett vagy éppen laikusokat vont be az igei szolgálatba.⁴ Az angolszász, német és holland hatásokat egyaránt érvényesítő magyar belmisszió csak fokozatosan kezdett el kibontakozni. Ravasz is a következőképpen jellemezte gyermekkorai időszakának református közegyházi állapotát: „Maga az egyház pásztori, missziói munkát nem végzett, tisztán liturgiális és iskolaegyház volt.”⁵ Innen hosszú út vezetett el odáig, amíg az 1930-as évek első felében az egyetemesebb egyház előbb missziói szabályrendeletben, majd pedig missziói törvényben mondta ki: a missziói feladatok végzése gyülekezeti felelősség és kötelesség.

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy Ravasz László 1921-ben megkezdett püspöki tevékenységének milyen szerepe volt ebben a szemléletváltásban, illetve hogyan is jelent meg ez a megváltozott szemlélet az általa képviselt és végzett gyakorlati munkában.

„Egységbe foglaló erő”

Tagadhatatlan, hogy Ravasz László nem gyökértelenül, támogatók és segítők nélkül látott hozzá előbb a dunamelléki egyházkerületben majd az egész egyházban a református ébredés és belmisszió előmoz-

¹ CSOHÁNY János: Trianon és a magyar református egyház, *Egyháztörténeti Szemle* 13, 2012/2, 75–83.

² Lásd többek között: KÓSA László: A kultúrprotestantizmus bírálata avagy önbírálata: Szabó Dezső, in: Kósa László (szerk.): *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 2011, 366–385., HATOS Pál: A magyar protestantizmus eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig, *Múltunk* 50, 2005/1, 89–117.

³ FORGÁCS Gyula: *A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve*, Pápa, 1925, 251–328.

⁴ SZIGETI Jenő: A békési paraszt-ecclesiolák válsága és a baptista gyülekezet megalakulása (1890–1891), in: Tüskés Gábor (szerk.): *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Budapest, Magvető, 1986, 452.

⁵ RAVASZ László: Egyház és egyesület, in: Ravasz László (szerk.): *Legyen világosság. Beszédék, írások*, 1. kötet, Budapest, Franklin-Társulat, 1938, 439.

dításához. Amennyiben csupán a világháborút követően kibontakozó mozgalmakat vesszük figyelembe, akkor is színes palettával állunk szemben, hiszen Pécelen 1920 augusztusában tartottak konferenciát a belmisszió iránt fogékony lelkészek és néhány világi egyháztag,⁶ majd alig néhány héttel Ravasz László püspöki beiktatása előtt gyűltek össze Kunhegyesen száznál is többen, akik a belmisszió erőteljes megindítását, evangéliumi szellemű megújulás kimunkálását kérték a zsinattól memorandumukban. Az aláírók között a következő két évtized legfontosabb missziós szervezeteinek, mozgalmainak vezetőit – Ravasz potenciális munkatársait – Bereczky Albertet, Tildy Zoltánt, Forgács Gyulát, Sebestyén Jenőt és Victor Jánost is ott találjuk.⁷

Ravasz maga sem rejtette véka alá, hogy ami később megvalósult, nem csupán az ő érdeme. 1944-ben úgy fogalmazott saját szerepét illetően, hogy megérkezése előtt „Budapesten és a Dunamelléken hiányzott az egységbe foglaló erő. Az egyházi ébredés Budapestről indult el, de egyéni akcióknak, önkéntes vállalkozásoknak a formájában.”⁸ Ennek az egységbe foglaló erőnek az első megnyilvánulása a püspöki székfoglaló beszéde volt, melyben vallásos megújulásról, gyülekezetek missziós felelősségéről és az egyesületi belmisszió kérdéséről a kunhegyesi pontokhoz hasonlóan nyilatkozott. „Befelé az *intézményeinkben, világnézetünkben, hitvallásunkban, lelkünkben a színtiszta integrális kálvinizmusnak vagyok holtig a hívő*” – fogalmazta meg programját 1921 őszén.⁹

Ravasz személye, életútja és sokrétű, számos hatást integráló indíttatása ideális volt ahhoz, hogy az egyházi közbeszédet egyre inkább meghatározó belmissziós irányzatokat egységbe foglalja. Egyrészt személyes karizmája, tekintélyt sugárzó vezetői fellépése és 1936-tól már megkérdőjelezhetetlen közegyházi pozíciója predesztinálta őt a vezető szerepre. Emellett ki kell emelni, hogy a legjelentősebb belmissziós egyesületekkel és irányzatokkal egyaránt szívélyes viszonyt ápolt. Így például már kolozsvári éveiben megismerkedett a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséggel (MEKDSZ), hiszen sok kortársához hasonlóan John Mott 1909-es magyarországi látogatása számára is életre szóló élmény maradt. Mott személyes kisugárzása és szavai – melyeket Victor János tolmácsolt – egyaránt a keresztyénség újfajta, az egész életet igénybe vevő irányát, a „gyakorlati keresztyénséget” mutatta meg az ekkor még fiatal teológiai tanárnak. „Nekünk élet kell, keresztyén *személyiségek* kellene, akik egész nemes egyéniségükben álljanak a gyülekezet előtt mint élő példa, kiáltó vád, fényes apológia. Nekünk a lelkek felett kell úrrá lennünk s azokat a Krisztus foglyaivá tennünk” – foglalta össze benyomásait még a találkozás közvetlen hatása alatt.¹⁰ Visszaemlékezéseiben pedig a következőképpen fogalmazott: „Az én lelki bölcsőm a MEKDSZ-ben ringott.”¹¹ Másrészt pedig, látszólag mindennek ellentmondva, Ravasz az 1910-es években egyre jobban közeledett a kálvinizmus konzervatív-konfesszionális megújulása iránt elköteleződött, főképp fővárosi lelkészekből és világiakból álló táborához. Nem is csoda, hogy a klasszikus szabadelvű, liberális szellemű Baltazár Dezső tiszántúli püspök ugyan 1914-ben még hozzásegítette Ravaszt a Protestáns Szemle főszerkesztői pozíciójához, ám nem sokkal később már

⁶ SIPOS ETE ÁLMOS: „Kérjétek az aratásnak Urát!” Forgács Gyula (1879–1941), a magyar református belmisszió úttörője, Budapest, KRE-KMTI – Harmat, é. n., 79–80.

⁷ BOLYKI JÁNOS–LADÁNYI SÁNDOR: A református egyház, in: LENDVAI L. FERENC (szerk.): *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok*, Budapest, Kossuth, 1987, 47–48.

⁸ RAVASZ LÁSZLÓ: *Magamról*, Debrecen, 1944, (Theologia önéletrajzokban 1.), 35.

Dr. Ravasz László dunamelléki püspök beiktatása alkalmával elhangzott beszédek és imák, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 1921, 35. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁰ RAVASZ LÁSZLÓ: Mott János, in: Ravasz László (szerk.): „Az emberélet útjának felén”. *Beszédek, cikkek, előadások*, Kolozsvár, Az Út, 1925, 90. (Kiemelés az eredetiben.)

¹¹ RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim*, Budapest, 1992, 184.

csalódottan konstatálta, hogy Ravasz nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.¹² A református egyház konzervatív megújulását sürgető Kálvin Szövetség 1916-os nagyszabású budapesti lelkészi konferenciáján pedig már Ravasz volt a „legnépszerűbb és legtöbbször szerepelt” előadó, aki a fővárosi nagyközönség számára tulajdonképpen ekkor vált ismertté.¹³ Ráadásul az 1920 után folyton ellenzéki politikai akciókba keveredő Baltazár Dezsővel ellentétben Ravasz a Horthy-korszak konzervatív politikai-kulturális irányzatát is megtestesítette, így nem hátráltatták őt sem felesleges politikai csatározások, pedig foglalkozott aktuálpolitikával, sem pedig a felekezeti konfliktusok, pedig felszólalt a politikai katolicizmussal szemben, ha ezt szükségesnek érezte. Dunamelléken bizonyos értelemben *homo novus*nak számított, és ezt is az előnyére fordíthatta, hiszen nem gátolták a személyes viszonyok, ellentétek, illetve a családi kapcsolatok gyakran kiismerhetetlenül szövevényes hálója, mely nem ritkán erősebb összetartó kapocsnak bizonyult, mint az eszmei rokonság.

Ravasz László belmissziós programja viszonylag egyértelműen, egyszerűen megfogalmazható: „az egyházat missziósítani, a missziót egyháziasítani.”¹⁴ Kicsit más hangsúlyokkal püspöki programja eszenciájáról szólva pedig így foglalta össze ezt a gondolatot: a cél az egyesületi keresztyénség egyháziasítása az egyház evangelizálása útján.¹⁵ Lefordítva mindez azt jelentette, hogy az egyház meglévő, gyakran megcsontosodott vagy kiüresedett kereteit, egyházközönségi szinttől kezdve felfelé meg kell tölteni az egyház igazi küldetése, missziója iránti odaadással és ehhez rendelt tevékenységgel. Másrészt pedig a már létező református egyesületek missziós tevékenységét össze kell kapcsolni az egyház életével.

Egyházkerületi szinten Ravasz már az első években törekedett a belmissziós munka megszervezésére. Már a 1920-as évek elején létrehozták a missziói lelkészi státuszokat, a szórványgondozás, a fővárosi pasztoráció és az iratterjesztés összefogására, serkentésére. Az ekkor elinduló munka megkoronázása volt az 1931-es missziói szabályrendelet, majd az egyház missziói munkájáról szóló 1933. évi III. törvénycikk, amely az egyház missziói munkája végzését minden tagjára, illetve egyházközönségére nézve kötelezőnek nyilvánította.¹⁶ Ez az alig három oldalas törvényszöveg elvi szinten szabályozta és integrálta az egyház testébe az addig vagy elhanyagolt, vagy szervezetlen, vagy az egyház keretein kívül végzett belmissziós tevékenységeket. Mint ilyen, a Ravasz által is szorgalmazott törvényszöveg bizonyos értelemben a magyar református belmissziós mozgalom történetének csúcspontja, a mozgalom betetőzése, melynek megvalósulását nagyban lehet Ravasz László hatásának is tulajdonítani. Ahogy Ravasz szerepe az országos egyházi életben is egyre dominánsabb lett – formálisan a csúcra csak 1936-ban, Baltazár Dezső addigi konventi és zsinati elnök elhunytával ért fel –, mindezzel párhuzamosan épültek ki országos hatókörrel, konventi szinten azok a belmissziós munkaágak, amelyek egyházkerületi szinten már korábban megjelentek. Egyszersmind pedig egyre hangsúlyosabb lett a konvent mint az egyház végrehajtó hatalmi ága, amely missziós kérdésekben is megkerülhetetlen szerepet játszott.

¹² TÖKÉCZKY László: Az első Protestáns Szemle (1889–1919), *Protestáns Szemle*, 1992/1, 15–17., IMRE László: Ravasz László és a Protestáns Szemle, in: Imre László (szerk.): *Új protestáns kulturális önszemlélet felé. Cikk, tanulmányok*, Budapest, 2010, 81–91.

¹³ KOVÁTS J. István: Lelkészi konferenciánk, in: Kováts J. István (szerk.): *A Kálvin-Szövetség 1916. évi lelkészi konferenciájának emlékkönyve*, Budapest, 1916, 6.

¹⁴ HATOS Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*, Budapest, Jaffa, 2016, 180.

¹⁵ Ravasz: *Emlékezéseim*, 183.

¹⁶ 1933. évi III. egyházi törvénycikk az egyház missziói munkájáról, in: *A Magyarországi Református Egyház törvényei*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1942, 127–129.

Központosítás – egyház és egyesület kérdése

A továbbiakban arról a feszültségről szükséges szólni, amely az egész magyar református belmisszió történetét végigkíséri, ez pedig az egyház és egyesületek közötti konfliktus. A 19. század második felétől kezdődően azokat a missziós feladatokat, amelyeket az említett 1933-as egyházi törvény a hivatalos egyháznak vindikált, jobbára olyan egyesületek mint az Országos Református Lelkészegyesület, a Bethánia, a MEKDSZ és a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület végezték.¹⁷ Az egyházvezetés felől érkező Ravasz így fogalmazta meg a helyzetben rejlő veszélyt: „Az fenyegetett, hogy az egyesületi keresztyénségbe átmegy a történelmi egyház minden értéke és maga az egyház üres hagyományos keret marad.”¹⁸ Meglátása szerint az 1930-as évtized legfontosabb kérdése az egyház és egyesületek viszonyának tisztázása volt. Éppen ezért törekedett az egyházi misszió felélénkítésére, illetve az egyre inkább elharapózó „egyesületi keresztyénség” – melynek révén a hívek sokkal inkább a missziós egyesületekhez, mintsem az általuk gyakran lesajnált és kritizált egyházukhoz váltak lojálissá – jelenségét támadta. Szellemes megfogalmazása szerint: „a társadalmi misszió közlekedési munka; ha valaki ott ragad a vasúton, bizony vagonlakó lesz.”¹⁹

A belmissziós egyesületek és a mögöttük felsorakozó teológiai irányzatok és csoportok ráadásul nem csupán az egyházakkal, hanem gyakran egymással is hadilábon álltak. Közismert a két teológiai professzor, Victor János és Sebestyén Jenő, az „általános keresztyén” és a „történelmi kálvinista” irányvonal prominens képviselőinek egymás iránt táplált mélységes személyes ellenszenvé, ami odáig fajult, hogy a teológia folyosóján sem mindig köszöntek egymásnak. Az általuk vezetett, patronált egyesületek, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség és a Soli Deo Gloria Diákszövetség (SDG) egymással is versengett a diákok közötti munkában.²⁰ Az 1920-as évek még jobbára arról szóltak, hogy ezek a szervezetek a virágkorukat élték, az SDG igazából ekkor kezdett el kibontakozni, a MEKDSZ pedig kissé felállni a traumatikus 1918/19-es élmények hatásait követően. A teológiailag és szervezetenként is széttagolt egyesületek egységes fellépése iránt azonban komoly igény mutatkozott már ekkor is. A korra jellemző módon a közös szervezkedés vezetését szintén, ha nem is egyesület, de egy mozgalom, a Hit és Szolgálat Mozgalma vállalta magára 1926-ban, amely egy ernyőszervezetben fogta össze Sebestyén Jenőt, Victor Jánost, Ravasz Lászlót, Baltazár Dezsőt, Révész Imrét, Bereczky Albertet és Tildy Zoltánt egyaránt. A Hit és Szolgálat hozta tető alá a korszak talán legjelentősebb két református tömegrendezvényét: az 1927-es és 28-as Országos Református Nagygyűléseket. Ám az ellentéteket nem tudta felülírni. Az SDG-s Töltéssy Zoltán és Victor János összekaptak, utóbbi felmondta a további együttműködést. Antal Géza és Baltazár Dezső püspökök pedig feltették a színpalak mögött a logikusnak tűnő kérdést: miért is egy független szerveződés rendezi meg a legjelentősebb magyar református nagygyűléseket, és miért nem maga az egyház? Ugyan a harmadik nagygyűlést már nem tudta megszervezni a Hit és Szolgálat, ám sajátos módon a szétartó hivatalos egyház sem volt képes mindennek a feladatnak továbbvitelére.²¹

Talán innen is érthető meg, hogy miért is törekedett Ravasz arra, hogy az egyházon belül érje el a

¹⁷ GÉRA Eleonóra Erzsébet: A Lorántffy Zsuzsanna Egylet és intézményei, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1015–1048., Kósa László: Egyesületek a budapesti reformátusság életében, in: *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet, 1077–1117.

¹⁸ Ravasz: Magamról, 35.

¹⁹ Idézi: Hatos: *Szabadkőművesből*, 181.

²⁰ FÖNYAD Dezső: *Bevezetés a diákmissziós munkába. A „Soli Deo Gloria” Diákmozgalom története és módszere*, Mezőtúr, Soli Deo Gloria, [1936.], 12–13.

²¹ Szász Lajos: Országos Református Nagygyűlések a Horthy-korszakban, in: Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2018.*, Budapest, L’Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2019, 375–390.

különféle irányzatok közötti békét, ha kell szarvaik letörésével együtt. Ennek a részben tudatos közpon-tosításra törekvő építkezésnek több, itt csupán megemlíthető állomása volt. Egyrészt Ravasz személye jelentette számos, korábban egymással is vetélkedő egyesület élén az egységes, összehangolt működés zálogát. Ennek szimbolikus pillanata volt, amikor Ravasz László lett az alapító Baltazár Dezső halálát követően az Országos Református Lelkészegyesület elnöke, amely egyesület és lapja a Lelkészegyesület Ravasz vezetése alatt levetkőzte a sajátos, „baltazáros” politikai protestantizmus képviselőjének igényét, és sokkal békésebb, egyszerű szakegyletté és -különné formálódott.²² Ravasz vezetésével a dualizmus időszakából megfogyva, de mégis létező, színes, egymást gyakran maró, támadó és nem ritkán az egy-házvezetést is vitriolosan kritizáló egyházi sajtója is egységesebb irányt kapott. Miután az 1928-ban megalapított Református Figyelő 1933-ban megszűnt, a helyére Ravasz főszerkesztősége alatt indult meg 1934-től a Református Élet című hetilap, mely a Figyelő korábbi szerkesztőgárdáját (Muraközy Gyula, Victor János, Bereczky Albert) megtartva, immár országos kiterjedtségű munkatársi gárdával (Révész Imre, Győry Elemér és Enyedy Andor közreműködésével) szolgálta az értelmiség megszólítá-sán keresztül a református egyház megújulását.²³ „A Szentírásból következik a református életelv s a református életelvből következik a magyar református intelligencia történelmi küldetése” – írta Ravasz a hetilap beköszöntő írásában.²⁴ Ugyanakkor azonban megszűnt Sebestyén Jenő hetilapja, a Kálvinista Szemle, és a korábbi függetlenséget követően csupán sovány vigaszként szolgált, hogy Sebestyén egy exkluzívabb folyóiratot kapott, ugyancsak Ravasz főszerkesztői felügyelete mellett a Magyar Kálviniz-mus képeben.²⁵ Hogy Ravasz mennyiben törekedett erre tudatosan, és mennyi volt ebben a személye körül kialakuló egységben az öntudatlan „gravitáció”, azt utólag nehéz megállapítani. Mindenesetre az 1930-as években, főképp a kommunizmus és majd a nemzetiszocializmus megerősödése nyomán egyre többet beszélt az egyház koncentrált fellépéséről, önvédelméről, melynek eszköze lehetett többek között az egyházi sajtó egységesítése és a folyton civakodó teológiai irányzatok kibékítése. Az egyhá-zon belüli kérdések nyilvános vitái ettől kezdve háttérbe szorultak, tagadhatatlan, hogy ezzel együtt az egységes irányú sajtó fellépése kifelé viszont nagyobb súlyt kapott.

Az egységesítés következő lépése az egyesületek egyházi keretekbe történő beépítése volt. Így lett például a Keresztény Ifjúsági Egyesület, a KIE református ága, a református konvent hivatalos ifjúsági munkaága 1933-ban. Ugyan az egyesület veszített az autonómiájából, ám mind a megnövekvő szellemi, mind az anyagi támogatás ellentételezte ezt a veszteséget. A következő esztendőben Ravasz László egyházkerületi kampányt indított az ifjúsági misszió fellendítése érdekében. Végiglátogatta a kerület egyházmegyéit, ahol egyenként találkozott nem csak a fiatalokkal, hanem az érintett lelkészek, presbi-terek küldöttségével is.²⁶ Ravasznak ehhez hasonló megegyezésekkel sikerült az egyházhoz kötnie az egyesületi munkát. Az egyesületek hitbeli, szervezési tapasztalatával pedig az egyházi intézmények és gyülekezetek, amelyek az „egyháziasított” egyesületek munkájával a hétköznapokban találkoztak, kife-jezetten komoly nyereségre tettek szert.

²² Ravasz: *Emlékezéseim*, 178–179.

²³ KLESTENITZ Tibor: A protestáns sajtó fejlesztésének kérdései és lehetőségei a Református Figyelő tükrében, 1928–1933., *Magyar Könyvszemle* 136, 2020/4, 316–330., ABLONCZY Balázs: A Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság (1934–1944), in: *Reformátusok Budapesten*, 2. kötet, 1211–1229.

²⁴ RAVASZ László: A Református Élet, *Református Élet* 1, 1934/1, 2.

²⁵ RÁcz Lajos: Sebestyén Jenő, a szerkesztő és publicista, in: Ladányi Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*, Budapest, 1986, 123–126.

²⁶ Kovács Bálint: *A Keresztény Ifjúsági Egyesület története, 1883–1950*, Budapest, 1998. 178–181.

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a Ravasz László által szorgalmazott centralizációnak, a független egyesületek egyre szorosabb egyházi felügyeletének, illetve az egyházon belül is a központi szervezeteknek, különösen is a konvent megnövekedett szerepének nem egy kritikusa is akadt, és maga a folyamat is számos veszélyt rejtett magában. Az 1940-es években mintha maga Ravasz is érezte volna, hogy az egyházon belüli központosítás nem organikusan következik a református tradícióból, hanem a korszak, a világháború és a keresztyénellenes eszmék térhódítása teszik szükségessé ezt a folyamatot.²⁷ 1943-ban, a második világháború utolsó olyan évében, amikor magyar földön még nem dúlt a küzdelem, a következőképpen fogalmazott püspöki jelentésében: „Állami életünk stílusa az utóbbi évtizedek alatt észrevétlenül átalakult. A jogállam szükségállammá lett. Ez a gyakorlatban állami mindenhatóságot jelent. Ha az egyház ilyen féllal kapcsolatban meg akarja tartani intézményes önállóságát és Istentől rendelt függetlenségét, kénytelen maga is egységesen irányított, pontosan működő igazgatásra térni át. [...] Mindez azt parancsolja, hogy az egyház egységesen intézze ifjúsága nevelését, a női munkaszolgálat kiépítését, a szociális kérdések előkészítését, egyszóval az egyház a maga szociális szolgálatában központból irányított egységes szervezetként vegyen részt a nemzetépítés nagy versenyében. [...] Ha tehát az egyház hű Urához, s hivatását a mai világban igyekszik betölteni: kénytelen az élet érdekéből központosulni, egységesülni. Ez a jelenség az, amit sokan centralizációnak neveznek és elítélnék. Én is elítélném, ha hatalmi törekvéseket és egyéni becsvágyat látnék benne. De szükségesnek tartom akkor, ha a centralizáció gyökerében a gyülekezet autonóm lelki életének kiépítésére, a gyülekezetben lappangó erők felszabadítására, a megelevenedett gyülekezetek kisugárzó erejének összefogására és egységes felhasználására vonatkozik.”²⁸ Ekkor már tehát sokkal inkább egy kortünet egyházi megjelenésének tartotta a centralizációt, mintsem a szükséges védekezés feltételének, ám bízott benne, hogy a helyes motivációk felerősítésével az egyház épülését szolgálhatja.

Egyesület és közegyház kapcsolatának kérdése némileg új előjellel a második világháborút követő években vetődött fel ismét. Ravasz ellenzéke ugyanis a hivatalos egyházi kereteken kívüli egyesületekben és szervezetekben tömörülve fejtették ki az egyházkormányzatot érintő – nem ritkán politikai alapú – kritikájukat. Így a Békefi Benő, Bereczky Albert és társaik által inspirált, és először 1946 nyarán összegyűlt Országos Református Szabad Tanács és a Református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társasága támadta az ébredési mozgalmakat is felhasználva a regnáló egyházvezetést.²⁹ Ravasz saját, jogos felháborodását püspöki jelentésében fogalmazta meg: „Püspöki szolgálatom első napjától kezdve itt, a Dunamelléken a egyházi megújulás és lelki ébredés szolgálatában állottam s legfőbb segítséget e munkában azok nyújtották akiket most ismeretlen erők úgy akarnak feltüntetni, mintha ellenemre kellene nekik az egyház reformációját véghez vinni épen most, amikor a egyház reformációját fokozott erővel hangsúlyozom és méginkább siettetem.”³⁰

A gyülekezeti elv fontossága

Ravasz László misszióról alkotott felfogásának másik pillére az általa „gyülekezeti elv”-ként megfogalmazott alapvetés, melyet püspöki szolgálata egész időtartamában változó hangsúlyokkal, ám végig konzekvensen képviselt. Már első, 1922 őszén felolvasott püspöki jelentésében megfogalmazta azt

²⁷ Kiss Réka: Ravasz László püspöki működése, in: *Reformátusok Budapesten*, 1. kötet, 552–553.

²⁸ *Ravasz László XXII. püspöki jelentése*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1943, 12–13.

²⁹ Bolyki-Ladányi: A református egyház, 97–100., Hatos: *Szabadkőművesből*, 262–269.

³⁰ Ravasz László XXV. püspöki jelentéséből, *Magyar Református Ébredés* 4, 1946/24., 1946. nov. 30., 1.

a tömör definíciót és egyúttal elvárás a református belmissziói munkával kapcsolatosan, amely sok szempontból ma is aktuális összegzése a kérdésnek: „Belmisszió alatt általánosságban értendő az egyháznak az a tevékenysége, amellyel önmagát egyesek és intézmények által hitvallása szellemében építi; különösen minden olyan tevékenység, ami a gyülekezeti kultuszon, vallásos nevelésen, külmisszió és jogi, meg gazdasági tevékenységen kívül esik. Gyökere az egyetemes papság értelmében vett pásztorság és e pásztorságnak intézményekben való prolongálódása. Tehát az igazi belmisszió nem egyéb, mint megszervezett és teljesen kifejlesztett gyülekezeti élet a maga egyetemes rendszerében.”³¹ Meglátása szerint ahogyan az egyház igazi megújulása nem képzelhető el kívülről befelé (az egyesületek felől az egyház irányában), ugyanúgy nem lehetséges az egyház regenerációja csupán felülről lefelé (országos egyházi szervek és testületek irányából az egyházközösségek felé) vezényelt reformok útján. Mindez első pillantásra úgy tűnik mintha ellentmondásban lenne a korábban megvizsgált másik alapelvvel, mely a centralizációt helyezte az egyházszerzés homlokterébe. Ám amíg a centralizáció igénye elsősorban az egymással is viaskodó felek kibékítését, és közös munkára mozdítását tűzte ki célul, illetve a gyülekezeti kereteket szétfeszítő szolgálati (pl. evangéliumi iratterjesztés) területek egységes kezelését hangsúlyozta, addig a gyülekezetek szerepének kidomborítása a lokális keresztyén életközösségek megtartó erejét és missziós potenciálját helyezte ismét az egyház figyelmének fókuszába. Mindezek az eszmék a magyar református teológiai tudományosságba leginkább talán Ravasz jó barátja, az erdélyi püspök, majd debreceni teológiai professzor, Makkai Sándor munkásságán keresztül szűrődtek át és nyertek teret.³²

Nem is csoda, hogy Ravasz László számára a gyülekezetek jelentették – legyen szó akár a legkisebb baranyai szóránközségről vagy a tízezres budapesti gyülekezetekről – a református egyház éltető alapját, missziói terepét és egyben a misszió végrehajtóját. Éppen ezért érthető, hogy püspöki szolgálatának első évtizedét ezeknek a gyülekezeteknek a számbavétele, módszeres meglátogatása és evangelizáló buzdítása, ébresztése foglalta le.³³ Nemcsak látogatásra futotta az erejéből, hanem egy szétszabdalt, kifosztott és gazdaságilag is tönkretett országban Ravasz minden követ megmozgatott, hogy a lelki építkezést a gyülekezetekben az infrastruktúra fejlesztése is nyomon kövesse. 1941-ig, püspöki szolgálata első húsz éve alatt épült az egyházkerületben 56 új templom, 75 iskola, 71 új parókia, 41 tanítói lakás, 85 gyülekezeti ház és 17 további egyházi épület.³⁴ Mindehhez olyan nagyszabású építkezések is hozzájárultak mint például a Lónyay Utcai Gimnázium új épületének elkészülte a II. világháború éve alatt.³⁵

A magyar társadalomfejlődésből egyébként is következett, illetve a trianoni döntés nyomán megindult menekülthullám révén is felerősödött Budapest szerepe a református egyházon belül is. Számos vidékről, határon túlról érkező református számára kellett a gyülekezeti közösség lelki és szervezeti kereteit megteremteni. Éppen ezért Ravasz püspöksége alatt Budapest vált a legnagyobb és legjobban szervezett református közösséggé. Budapesten 15 új egyházközösség keletkezett a régi „mammut-gyülekezet” felosztásával, egyúttal pedig önálló egyházmegye alakult Ravasz tehetséges támogatója, Szabó Imre

³¹ Ravasz László püspöki jelentése, in: *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1922. évi október hó 21-én és azt követő napjain Budapesten tartott őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922, 26.

³² Makkai Sándor: *Az egyház missziói munkája. (Az egyház történeti képe, élete, tevékenységei. A pásztori misszió. A gyülekezeti misszió. A külmisszió.)*, Budapest, Révai, 1938, 223–338.

³³ Szatmári Judit: Ravasz László egyházlátogatásai, in: Kósa László (szerk.): *Emlékezés Ravasz László születésének 125. évfordulóján*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2008, 50–66.

³⁴ Kiss: Ravasz, 550.

³⁵ Rébay Magdolna: *Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig. Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára*, Debrecen, Csokonai, 2011, 284–289.

esperesi vezetése alatt 1932-ben.³⁶ Az átszervezés célja a püspök meglátása szerint éppenséggel a modern pásztori alapelveknek megfelelően működő, életerős gyülekezetek létrehozása és megszervezése, mellyel egyszersmind utat is mutatna Budapest az egész református egyház számára. „De legnagyobb jelentőségű mozzanat ez átszervezésben az, hogy itt a gyülekezeti életelv diadalával állunk szemben. Ez az átalakulás azért történt, hogy a budapesti egyházközségek pásztori gyülekezetté legyenek. Azért történt, hogy hatszáz presbyter lelki kapcsolatba jöjjön a reábízott nyájjal s megzendüljön az előjárók szolgálatában a példaadásnak missziói igehirdetése. Azért történt ez, hogy Budapest a magyar kálvinizmus történetéből egy győzelmes módszert mutasson be, az orthodoxia és racionalizmus pásztori módszerei után egy olyan gyülekezeti munkát, amely hitvalló, történelmi, új, hatékony, egyszóval: református a XX. században” – fejtette ki az egyházmegye alakuló közgyűlésén 1932-ben.³⁷ Az egyházszerkezeti keretek kialakítását követően a gyülekezeti infrastruktúra nagyarányú fejlesztése és új közösségek szervezése kezdődött Budapesten és vonzáskörzetében is. Így például a 30-as években egyedül a fővárosban 9 új templomot adtak át, miközben az agglomeráció gyarapodó református közösségei számára is 14 új anyaegyházközség szerveződött és 16 új templom épült fel.³⁸

A gyülekezeti közösségek megerősítése és a megtartó egyházi keretek biztosításán túl Ravasz számára – folytatva ezzel püspök elődje, Petri Elek munkásságát – a felekezeti iskolarendszer fejlesztése, védelme és a hitoktatás megszervezése is prioritást élvezett. Ezen túlmenően a hitoktatás megszervezését az állam, illetve más felekezetek által fenntartott intézményekben az egyház jövőjét meghatározó egyik kulcskérdésnek nevezte meg. Ugyan Ravasz szerint az egyház ideális esetben az államtól függetlenül végzi szolgálatát, mégis elfogadva az állami támogatást, a szellemi függetlenség hangsúlyozásával, de a felekezetek közötti egyenlő jogok fenntartása mellett tört lándzsát.³⁹ Mindemellett meg kell említeni a református szeretetszolgálat két világháború közötti felvirágzását és az országos szervezeti kereteinek kiépülését is, mely terület egyszerre volt a Ravasz által is támogatott központosított szervezés (az Országos Református Szeretetszövetség Kiss Ferenc általi létrehozása 1932-ben) és a helyi, gyülekezeti szintű diakóniai összefogások szép példája.⁴⁰

A centralizáció és a gyülekezeti elv összebékítéséről az ifjúsági munkával kapcsolatos programadó írásában írt, ahol a budapesti egyházmegye példáján keresztül foglalta össze az ifjúsági munka nehézségeit, ám egyúttal fel is vázolta a kivezető utat, a követendő stratégiát, mely mind a gyülekezetek helyi szerepét, mind a szélesebb összefogást igénylő szolgálati ágak jelentőségét figyelembe veszi.

„Világossá lett az is, hogy nem lesz addig a munka igazán eredményes, amíg *mélyen bele nem gyökerezik a gyülekezeti talajba*. Gyülekezeti munkává kell válnia az ifjúsági munkának. Ez itt világos tétel, de épp olyan világos a másik is: vannak munkák, amelyeket külön-külön az egyes gyülekezetek sohasem fognak véglegesen és teljesen megoldani, amelyek maguktól lesznek nagy munkaegységek, nagy lelki közös vállalatok. A tizenöt budapesti egyházközség, ha mindent elkövet akkor sem tudja megoldani az ifjúsági kérdést, ha a tizenöt budapesti egyházközségből álló egyházmegye meg nem csinálja a maga egységes munkáját és ezzel a munkával nem szövődik össze organikusan a református ifjúsági egyesü-

³⁶ NAGY Zsombor: Szabó Imre, a Budapesti Református Egyházmegye megszervezője és első esperese, in: *Reformátusok Budapesten*, 1. kötet, 579–590.

³⁷ RAVASZ László: A budapesti egyházmegye előzményei, in: Ravasz László (szerk.): *Alfa és Ómega*, 2. kötet, é. n., Franklin, h. n., 186.

³⁸ Kiss: Ravasz, 550.

³⁹ Rébay: Református közoktatás, 140–143.

⁴⁰ Fekete Károly (szerk.): *Kiss Ferenc életműve*, Budapest, 2012.

letek alkata, amely végeredményben a KIE-ek országos szövetségével is összefüggésben áll” – írta 1934 tavaszán.⁴¹

Természetesen Ravasz az olyan, a korszak egészét megmozgató nagy társadalmi kérdésekre, mint a nagyvárosi ipari munkásság helyzete és jövője, szintén – az elvi megállapításokon túl – a lokális gyülekezetek kontextusában is kereste a válaszokat. Látva a Trianon után még gyorsabb ütemben terebélyesedő agglomerációs munkástelepüléseket, Ravasz számára az igazi kérdés a következőképpen szólt: „Lesznek-e úgynevezett munkásgyülekezetek?”⁴² Tehát az ipari munkásság számára az egyháznak ki kell dolgoznia egy modern, a munkáslét kontextusát messzemenőig figyelembe vevő gyülekezetépítési és pásztori koncepciót. „Ez azt jelenti, hogy főképpen Budapest körül új lelkipásztori praxis, módszer, közfelfogás és közös kooperáció támadjon. A szociális problémának érvényesülnie kell az igehirdetésben, a vallásitanításban, legfőképpen pedig a pásztori munkában” – fogalmazott 1928-ban.⁴³

A második világháborút követően a megváltozott politikai helyzetben Ravasz – egyik utolsó egyházvezetői megnyilatkozásában – ismét hangsúlyozta a gyülekezeti elv fontosságát. Kiemelte, hogy végre elérkezett az ideje, hogy a missziói munka mintegy csúcspontjaként „a magyar református egyház missziói munkája a felülről lefele ható kezdeményezések és útmutatások után megkezdje az élet valóságos kibontakoztatását, a gyülekezetben gyökerező, onnan felnövő és összebokrosodó szervezet felépítését. Azt a nagy feladatot, melyet a mai kor legnagyobb feladatának látok, tudniillik, az egyesületi misszió gyülekezeti változtatását és a gyülekezeti misszióknak egy nagy egységes szervezet autarkiajába való befoglalását [...]”⁴⁴ Mindemellett a püspök ekkor már tartott attól, hogy a baloldali politikai erők térnyerése, majd a kommunisták hatalomra jutása esetén az egyesületi életet akár egyetlen tollvonással megszüntethetik, ebben az – egyébként később bekövetkező – esetben pedig az általuk képviselt és felvállalt missziói ügyek is veszélybe kerülnek. Éppen ezért tartotta szükségesnek minél hamarabb átmenteni és áttelepíteni az egyesületi tevékenységet a gyülekezeti keretek közé, melyek szilárdabb és tartósabb védelmet képesek nyújtani a számukra.

Összegzés

Ravasz László két központi, belmisszióról alkotott nézeteit meghatározó gondolata a központosítás és a gyülekezeti elv hangsúlyozása volt. Püspöki működése során e kettő párhuzamos, egymást is erősítő működése számos eredményt hozott. Az egyház központi szervei, melyek az egymással is torzalkodó missziós szervezeteket, lelkiségi irányzatokat közös nevezőre próbálták hozni, az egyre inkább megélnékülő egyházközségi belmisszió, elmélyültebb lelkipásztori tevékenység mellett a két világháború között a református egyházi élet látványos fejlődését és erősödését eredményezte. Ám az 1948 után megváltozott helyzetben, ellenséges politikai környezetben, az egyesületi élet erőszakos felszámolását követően a korábbi években felerősített centralizációs tendenciák megkönnyítették az állampárttal kollaboráló egyházi vezetésnek a központi egyházi szervek feletti ellenőrzés megszerzése által az egyházi élet nagyfokú kontrollját. A konvent osztályait mintegy megszálló és saját céljaira használó kollaboráns egyházvezetéssel szemben a hivatalos, formális ellenállás terei rendkívül szűknek bizonyultak. A centralizáció ilyenfajta veszélyeire figyelmeztetett már az 1930-as években, a különféle

⁴¹ Ravasz László: Pünkösdi harc az ifjúságért, *Református Élet* 1, 1934/21, 166. (Kiemelés az eredetiben.)

⁴² Ravasz László: Egyházunk és a munkáskérdés, in: Ravasz László (szerk.): *Alfa és Omega*, 2. kötet, é. n., Franklin, h. n., 256.

⁴³ Uo. 257–258.

⁴⁴ *Ravasz László XXVI. püspöki jelentése*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1947, 11.

totalitárius eszmék konjunktúrájának idején több felelős hang az egyházi nyilvánosságban, de mint láttuk, a folyamat ilyen kifutását mint lehetőséget Ravasz maga is látta és érezte.⁴⁵ Másrészt viszont a Ravasz által hangoztatott gyülekezeti elv érvényességének, a gyülekezeti élet serkentésének időtálló bizonyítékát, és a püspöki működését követően évekre, évtizedekre megmutatkozó hatását figyelhetjük meg. Ugyanis 1956 őszén, az immár erőszakkal levert magyar forradalom nyomán a Ravasz vezetésével megindult Református Megújulási Mozgalom közvetlenül a gyülekezetekhez fordult támogatásért. A kiküldött körlevelekre az egyházközségek presbitériumainak túlnyomó többsége válaszolt pozitívan, számos közösség pedig komoly teológiai és politikai öntudatról, illetve felelősségvállalásról tanúságot téve fejtette ki egyházreformáló nézeteit.⁴⁶

Összességében Ravasz László egyházszervezői, a belmisszió serkentésére irányuló tevékenységét határozottan pozitívan kell értékelnünk. Konceptiójának és tevékenységének részletes ismertetése és értékelése után elég talán, püspöki szolgálatára emlékezve egy bizalmas barátja, Makkai Sándor, illetve a hivatalos egyház egyik nagy kritikusa, Szikszai Béni néhány gondolatát idézni. Makkai Sándor már idézett missziológiai összefoglalójában írt Ravasz szerepéről elismerően a református missziói gondolkodás 1920-as években végbement átformálódásával kapcsolatosan: „A missziói munka szempontjából Egyházunkban, a múlt tanulságainak egyre öntudatosabb elsajátítása alapján, valóban korszakalkotó fordulat állott be. Ennek a fordulatnak bekövetkezésében, a belőle származó új szellemnek kialakításában, a kibontakozó munka irányításában Ravasz Lászlóé a vezérszerep. A belmisszió hagyományos fogalma voltaképpen ezzel a fordulattal válik meghaladottá és kezd a helyébe nyomulni a gyülekezeti misszió fogalma és tartalma.”⁴⁷

Szikszai szembeállította egymással az ébredést és a belmissziót, ez utóbbit bizonyos értelemben az egyháznak az ébredés elkerülésére irányuló pótcselekvésének tartotta, mely gyakran akadályozta a Lélek által áthatott szervezetek, főképp – vagy kizárólag – a Bethánia működését. Nos, ennek ellenére a kortárs református püspökök közül egyedül Ravasszal kapcsolatosan írt pozitívan a visszaemlékezésében: „Dunamelléken Ravasz László személyében és »égisze alatt« bizonyos mértékű egyházi reneszánsz fejlődött.” Majd miután kissé kritizálja Ravasz általa túlságosan művésziessnek, gúnyosan-ironikusan csak „csodaszépnek” nevezett prédikációit, mégiscsak megállapítja: „Mindazáltal a valójában mégis csak tisztá igehirdetés rányomta a bélyegét a kerület képére.”⁴⁸

⁴⁵ Kiss: Ravasz, 552–554.

⁴⁶ A presbitériumok válaszainak reprezentatív gyűjteményét lásd: Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent. Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.

⁴⁷ Makkai: Az egyház missziói munkája, 243.

⁴⁸ SZIKSZAI Béni: *Abogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetéről*, h. n., Koinónia, 2015, 207.